

Fremskridtets pris

af Torben Hviid Nielsen

»Den nye Danmarkshistorie. 1880-1960«, som Søren Mørch udgav i 1982, var udviklingens og fremskridtets Danmarkshistorie. Dens tidsrum var de tre generationer, hvor Danmark forvandlede sig fra et U-land til et industrisamfund. I denne periode lykkedes det, ifølge Mørch, for første gang i menneskets eksistens »at eliminere sult som noget stadig tilbagevendende, og det er lykkedes at opbygge en social solidaritet, der var ganske ukendt ved periodens begyndelse«. Mørch kan derfor med den professionelle historikers forsigtighed konkludere, at »det ikke er uberettiget at vurdere overvindelsen af fattigdommen i streng forstand som det væsentligste, der skete i tiden fra 1880 til 1960«.

For Mørch var 1880ernes byarbejdere ikke et proletariat i klassisk forstand, men landarbejdere som flyttede til byerne for at få det bedre end forfædrene på landet. Og det fik de. Generation for generation.

Før 1880 levede omkring 1/3 af befolkningen i fattigdom på en sådan måde, at de fysisk tog skade af det - og mellem 60 og 90% af befolkningen havde en førstehånds oplevelse af fattigdommen. Men siden er levefoden konstant steget som et resultat af produktionens mangedobling - og uanset at indkomstuddjævningen er udeblevet. I 1939 var samfundets produktion 6-7 gange større end i 1880 og staten disponerede over 20% af den. En arbejdsløs i 30'erne har antageligvis haft en højere levestandard end en fuldt beskæftiget i 1890'erne. Og i 1960 var samfundets produktion ca. 10 gange så stor som i 1880 og staten disponerede ca. 30% af den. Nu var faren for at komme til at lide fysisk nød blevet mindre end chancen for at vinde den store 12'er i tipning.

Alt det besværlige forsvandt i 1950'erne. Industrien overtog det; så familien nu kunne tage sig af hinanden, hygge sig, i »kærnefamiliens glansperiode« og i de bymiljøer »der med hensyn til jord-, vand- og luftforurening sætter en absolut rekord: der har aldrig nogensinde før i hverken i verdenshistorien eller Danmarks historie eksisteret så rene og sunde byer som dem, vi bor i nu«.

Søren Mørch lod sin fremskridtets Danmarkshistorie slutte omkring 1960. Danmark var da blevet et industriland. Byarbejdernes vilkår var blevet norm-sættende for den typiske dansker, og deres totale gennemslag kunne derfor markere periodens afslutning på samme måde som deres opståen kunne markere dens begyndelse. Mørch antyder, at 1960 kan blive et vendepunkt, som 1880 - men denne antydning får ham ikke til at forfølge problemstillinger fra tiden efter 1960 tilbage i historien.

Systematisk set kan fremskridtets omkostninger for Mørch reduceres til den moral-krise, som bogens sidste kapitel handler om. Fremskridtet og friheden præger endnu bogens næstsidste kapitel om *privatlivet*. Det private er her

»Patriotic Chifs, 1915. - Fra udstillingen »Images of reality: Indians of the Canadian Plains.«
Glenbowe Museum. Alberta, Canada.

ikke blot intimsfæren, men »det legemlige«. Kvindefrigørelsen vies den største plads - og skal man vurdere efter pladsen er det igen afskaffelsen af korsettet, som indtil 1925 var grundlaget for den kvindelige påklædning, der har bidraget mest til kvindefrigørelsen. Og tilsvarende har afskaffelsen af hustyendet »formentlig været det enkeltforhold, der på mest indgribende måde har formet kønsrollerne og familiemønstre«.

Først »moralen« bliver i bogens slutkapitel en samlebetegnelse for fremskridtets omkostninger. Tiden omkring 1960 tager sig på dette område ud som en vandskel. »Fra da af opgav den danske befolkning væsentlige dele af de moralbegreber, man havde arvet fra bondesamfundet og som man havde prøvet at få til at passe på et industrisamfund«. For Mørch har industrisamfundet slet ikke haft en egen moral, men kun en kultur, som har haft til opgave at lægge en mening ind i samlivet mellem mennesker (mens politikken har haft til opgave at tildække samfundets konflikter og gøre det udholdeligt for dets medlemmer at leve med dem).

Derfor er det selve den gamle Lutherske kaldstanke og pligtetikken, der går i opløsning med moralens krise. »Nøgtern betragtet«, skriver Mørch, »har kalds- og pligtetikken aldrig været befolkningens store flertal til nogen hjælp« - men dens opløsning blev først mulig, da den ikke længere svarede til realiteterne i industrisamfundet. Allerede da den primære fattigdom blev elimineret, mistede ansvarsbegrebet sit indhold. Men Mørch benævner først den nye moral i afslutningens modstilling af den fattethed og ro hvormed den mere end 80-årige Morten Pontoppidan og hans generation lagde sig for døden (når det kunne være nok, og de havde talt ud) med den moderne industrialiserede død (der er uden egentlig dødsleje fordi den døende er uden egentlig bevidsthed p.g.a. smertestillende og beroligende midler). Forståelsesrammen for denne konflikt kunne Mørch imidlertid have overtaget fra Morten Pontoppidan selv: »den ædle tilværelse« er blevet afløst af en »bekvem tilværelse«.

II.

Niels Ole Finnemanns »*I Broderskabets Aand*« fra 1985 omhandler den socialdemokratiske arbejderbevægelses idehistorie i stort set samme periode, som Søren Mørchs Danmarkshistorie beskriver fremskridtet (nemlig: 1871-1977).

Finnemann registrerer det samme materielle og produktionsmæssige fremskridt som Mørch, selvom han ikke benytter sulten som sammenligningsgrundlag og bl.a. derfor beskriver det mindre florumvundet. Og Finnemann er enig med Mørch i væsentligst at føre fremskridtet tilbage til produktivitetsstigningen, og ikke omfordelingen eller indkomstudjævningen. Også for Finnemann har den naturvidenskabelige og tekniske udvikling overgået alle datidens fantasier og øget levestandarden for alle samfundsgupper.

Men dermed hører ligheden mellem de to historieskrivninger om vores

umiddelbare fortid også så småt op. Mørch beskriver og priser fremskridtet og væksten, mens Finnemann tager dem som udgangspunkt og istedet fastholder og fremhæver deres forudsætninger og konsekvenser. For Mørch er fremskridtets pris i første række en lovprisning - hos Finnemann er det også en omkostning.

Som omkostning har fremskridtets pris for Finnemann tydeligst vist sig i den generation, der har levet siden Mørch lod sin fremskridtets Danmarkshistorie slutte: den første generation i det fuldtudviklede industrisamfund - den fjerde siden industrialiseringen tog sin begyndelse. Først efter 1960 har fremskridtets og vækstens omkostninger, specielt som naturbeherskelse og institutionalisering af livet i den offentlige pleje, ført til en åben udviklingskrise. For Finnemann er disse omkostninger imidlertid også fremskridtets konsekvenser. De er en følge af og dermed også en pris for vækstens form i den socialdemokratiske udviklingsmodel. Væksten og fremskridtet er sket med pant i vor nutid. Og »I Broderskabets Aand« følger forudsætningerne herfor tilbage til deres udspring i slutningen af forrige århundrede, hvor fremskridtet tog sin begyndelse og socialdemokratiet organiserede sig som en magtfaktor på samme tid.

III.

Paradoksalt nok kan Finnemann i denne forståelse delvist følge socialdemokratiets egen programmatisk udvikling efter 1961.

I 47 år, fra 1913 til 1961, havde socialdemokratiet haft sin parlamentariske storhedsperiode med et partiprogram, som allerede få år efter sin vedtagelse var ude af trit med både samfundsudviklingen og partiets politik. Gustav Bang havde været dets vigtigste pennefører. Og i hovedtrækkene sammenfattede det forrige århundredes »proletariske reformisme« - året før den »folkelige reformisme«, som Stauning legemliggjorde, blev indvarslet med 1. Verdenskrigs udbrud.

Først i 1961 fik socialdemokratiet et nyt principprogram til afløsning for 1913-programmet. Mellemtiden havde budt på væsentlige programmatisk fornyelser, ikke mindst »Fremtidens Danmark« fra 1945, men et nyt principprogram fulgte altså først i 1961. Det var kulminationen på den fremskridtstro, hvis historie Mørch beskrev i 1982, men da lod slutte i 1960. 1961-kongressen bekræftede fremskridtstroen. De gode tider skulle gøres bedre. Og kongressen valgte teknikkens forrang i udviklingsbegrebet og statens forrang i politikken. Forarbejdet var grundigt. Allerede på kongressen før, i 1957, havde Viggo Kampmann beskrevet hvorledes den første industrielle revolution endnu ikke var tilendebragt i Danmark før det mest presserende politiske problem var blevet »vore muligheder for i det hele taget at kunne følge med i fremtidens tekniske udvikling«.

1961-programmet holdt kun i 17 år. Allerede i 1977 vedtog partiet et nyt principprogram, som - ifølge Finnemann - punkt for punkt i sin analyse skildrer »hvordan ethvert element af velfærdspolitik og fremskridtspolitik - trods alle gode hensigter - i realiteten har fået karakter af lappeskræderi. Udviklingen har ikke alene skabt de problemer og behov, man har kæmpet for at løse. Disse problemer og behov har været mere omfattende, end man har haft politiske muligheder, økonomiske ressourcer og institutionelle midler til at indfri«.

Finnemann skildrer overbevisende, hvordan 1977-programmets opgør med »liberalismen« reelt er et forklædt opgør med socialdemokratiets egne forventninger fra 1961-programmet. For de tre tyngdepunkter i socialdemokratiets tankegang i 1950'erne og 1960'erne: produktivkræfternes udvikling, den økonomiske vækst og den statslige styring, accepterer programmet nu diskret, at forventningerne ikke alene er bristet, men at netop disse midler nu viser sig som krisefremkaldende trusler.

I konsekvent forlængelse af denne kritik indvarsler 1977-programmet for Finnemann derfor et væsentligere brud i den socialdemokratiske tradition, end nogen af de forrige. Det er »det første program i den danske arbejderbevægelses historie, hvor

- produktivkræfternes udvikling ikke længere antages at kunne tjene eller sikre menneskets frigørelse eller nye historiske fremskridt i den vestlige civilisation
- kampen for sociale og materielle fremskridt for den brede befolkning ikke længere er et principielt udgangspunkt for den socialdemokratiske bestræbelse
- og hvor det ikke længere forudsættes, at folkets flertal forbinder det repræsentative demokrati med folkestyre, idet man nu erkender, at denne styreform af store befolkningsgrupper forbindes med faldende indflydelse og voksende afmægtighed uanset de demokratiske mekanismers udbygning«.

IV.

»I Broderskabets Aand« slutter op om og står bag den forklædte selvkritik i socialdemokratiets 1977-program. Samtidig radikaliserer den imidlertid forståelsen af årsagerne til de krisefænomener, som 1977-programmet registrerer idet den skriver dem tilbage til tiden før 1961, - til et udgangspunkt helt hos den før-socialdemokratiske Frederik Dreier. Og dermed bliver socialdemokratiet også selv medansvarlig og medskyldig for denne udvikling og dens krise.

»I Broderskabets Aand« står imidlertid også uden for traditionen og vedkender sig sin inspiration fra »de miljøer der har fremmet den økologiske og kønshistoriske bevidsthed op gennem 1970erne«. Som sådan er den det første gennemførte forsøg på fra de nye sociale bevægelers standpunkt at bestemme socialdemokratiets historiske medansvar for og politik over for de forhold, der har ført til de sidste tiårs udviklingskrise. Og som sådan er bogen en radikal og konsekvent kritik af specielt partiets natur- og familie/køns-politik.

Natursynet og teknologiopfattelsen samt familien og den private sfære er derfor de væsentligste og dominerende temaer i denne historieskrivning. - I Socialdemokratiets egne omfattende partihistorier er disse temaer stort set forbigået i tavshed. Og hos Søren Mørch spiller familien specielt som kvindefrigørelse og kønsroller en stor rolle, mens naturen endnu er så stedmoderligt behandlet, at den i det ellers omfattende register kun forekommer som »Naturalisme« klemt inde mellem »Natrenovation« og »Nederlaget i 1864«. - »I Broderskabets Aand« synliggøres imidlertid den socialdemokratiske traditions natur- og familie/køns-syn, og viser deres afgørende betydning for hele det politiske tanke-sæt, med en sådan kraft, at det nu burde blive uomgængelige temaer i både historieskrivningen om og politikformuleringen i Socialdemokratiet.

En sådan historieskrivning kunne have koncentreret sig om socialhistorien og hverdagslivet. Men hos Finnemann er de væsentligste kilder med få undtagelser de samme programmer og programmatisk taler og artikler, som er anvendt i den tidligere historieskrivning. Her læses programmerne imidlertid ikke primært som »analyser« eller »strategier«. Ofte påvises det tværtimod hvordan programmet har været ét - og den førte politik noget ganske andet. Programmerne forstås istedet primært som »sammenfatninger af fremtidsforventninger«. Og det væsentligste bliver derfor ofte ikke det debatørerne strides om, men det der gøres til fælles nye - og ofte uudtalte - forudsætninger.

V.

Det danske socialdemokratis natursyn har fra Dreiers opgør med romantikkens forestilling om den gudgivne natur til 1977-programmet været præget af en stigende instrumentel beherskelsestrang. Det danske socialdemokrati har forholdt sig »som besiddende over for naturen...og behandlet den som sin ejendom«, således som Marx anbefalte det tyske socialdemokrati i sin kritik af Gotha-programmet fra 1875.

Pio selv er den eneste væsentligste undtagelse herfra. Og Finnemann viser i en interessant nylæsning konflikten mellem naturret og ejendomsret hos Pio, når »retten til naturen« retten til adgangen til naturens goder, forvandles til »naturlige rettigheder i samfundet«.

Ret beset har socialdemokratiet ikke haft en egen naturopfattelse - i al fald

har det afstået fra at formulere en sådan. »Arbejderbevægelsen opstod som nødværge mod rovdriften på arbejdskraften, og vendte den borgerlige revolutions ideer mod borgerskabet, idet man alene holdt sig til den sociale og politiske dimension, mens man overtog det grundlæggende forhold til naturen. Man ville almengøre den sociale og politiske frihed og lighed, men ikke anfægte det forhold til naturen, der var forudsætningen, også for rovdriften på arbejdskraften«, som det hedder i afsnittet om Hartvig Frisch. Og fra modernismens gennembrud overtog man en frihedsopfattelse, der havde naturbeherskelsen som sin nødvendige forudsætning.

Overraskende nok argumenterer Finnemann for at udnyttelsen af atomkraften på dette niveau ikke indvarsler et principielt nybrud i naturforholdet, men må forstås som en intensivering af den instrumentelle beherskelse. Bag den klassiske fysiks sandhedsbegreb lå endnu en forestilling om naturens orden, mens anskuelsesformerne bag Niels Bohr's komplementaritetsteori førte til »at videnskaben principielt kun kunne udtale sig om den mulige, instrumentelle menneskelige indgriben i naturen«. Den frigjorde sig fra det stofligt-materielle indhold i naturvidenskabens aksiomer og lagde rent matematiske regelsæt til grund.

VI.

Familie- og kønssynet har en anderledes nuanceret historie i Socialdemokratiet. Finnemann kan her støtte sin fremstilling på flere og divergerende modforestillinger i de programmatisk diskussioner, og de tre faser i partiets historie han disponerer bogen efter, får her fuld forklaringsværdi.

Den *proletariske reformisme* anerkendte ikke den private sfæres berettigelse: det var organiseringen af de »ikke-rationelle ytringer«, og partiets mål var en rationelt organiseret menneskelig livsudfoldelse. Allerede Dreier bestræbte sig på, at drage datidens private anliggender ind i den offentlige (dvs. »rationelle«) sfære. Og det var i fuld overensstemmelse hermed, når Jacqueline Liljenkrantz' »kvindeopposition« på Gimlekongressen førte til anerkendelsen af »de produktive statsborgerinder«.

Som indledning til den *folkelige reformisme* udarbejdede den senere socialminister Steincke som den første i kulturdebatten omkring 1909 et positivt begreb om den private sfæres egenart som sæde for sædeligheden og moral. Og efter at kampen om den frie tid kom til at stå ved siden af kampen mod nøden, tolkes det meget brogede ideologiske billede hos Frisch, Bomholt og Bergsted alle som forsøg på at finde et værdigrundlag »der kunne sammenfatte det private liv med det sociale liv og det offentlige samfundsliv«.

I efterkrigstidens *statslige reformisme*, under vækstens forrang, formulerede Lis Groes og Bodil Koch som de første konsekvent tanken om, at politikken kunne tage sit udgangspunkt i den private sfære, og karakteristisk nok var det

da samtidig en kønspolitisk opposition. For Bodil Koch skulle den private sfæres menneskelige og kvindelige ånd brede sig og præge hele samfundslivet med rødder i det familiære demokrati. Den politiske dagsordens punkter skulle formuleres i den kvindelige rækkefølge og orden: fra de konkrete, nærværende behov i familien til konferencebordene om krig og fred.

Først i 1977-programmet indoptog imidlertid - og da i sidste redaktion og i modsætning til andre programdele - synspunkter, der i det væsentlige var identiske med dem Lis Groes og Bodil Koch argumenterede for sidst i 40'erne.

VII.

For Mørch er udviklingen (og dermed fremskridtets form) utilsigtet, og dermed uforklarligt ud fra hensigter og personer. Mørchs gennemførte materialisme retter sig ikke blot mod at frakende de »store« personer deres (ofte overdrevne) betydning og tillægge fundamentale behov som f.eks. sult deres (af og til fundamentalistiske) betydning. Hans materialisme affejer også enhver intentionsforklaring som idealisme. Historiens resultatet er oftest »ikke villet af nogen«, som det hedder om den offentlige administration. Hverken dens størrelse, form eller funktionsmåde er »resultat af nogen form for målsætning eller bevidst truffet beslutning«.

Mørch frakender imidlertid ikke blot intentionerne historisk forklaringsværdi. På centrale områder beskriver han samtidig, hvordan resultaterne opstår ikke blot løsrevet fra, men af og til i direkte modsætning til intentionerne. Den stigende statslige solidaritet har således udviklet sig parallelt til og samtidig med den faldende ansvarlighed i den individuelle moral. Uanset hvad sammenhængen måtte være, sikrer strukturerne på forunderlig vis resultater, som ingen vil og de færreste tilstræber.

Før Mørchs fremskridtsrealisme begyndte, søgte folket selv i de mange varianter af Faust-myten, en forklaring på hvorfor der så påfaldende ofte kom dårlige resultater ud af gode hensigter og viljer; hvorfor fremskridtet i viden (eller magt) skete på bekostning af den individuelle moral. I Mørchs Danmarkshistorie forbliver det omvendt et uforklarligt paradoks, som der sågar sjældent spørges til, hvordan der på næsten alle områder konstant kan komme gode resultater ud af ingen eller dårlige viljer.

VIII.

Også hos Finnemann spiller de »utilsigtede konsekvenser« en vigtigere rolle end i normal historie-forståelse. Men hvor de hos Mørch fører til gode resultater, undergraver de hos Finnemann disses forudsætninger. »Fremskridtets« grænse viser sig nu som en »utilsigtet«, for mange uventet, men uundgåelig revolte fra den natur og kvindelighed, som fremskridtet hele tiden er sket på

bekostning af. Naturen gør nu selv modstand imod at blive behandlet som blot objekt for instrumentel beherskelse - og kvindeligheden gør i feminis- mens form opgør mod patriakatets rationelle saglighed.

»I Broderskabets Aand« er koncentreret om den historiske beskrivelse af, hvordan det socialdemokratiserede fremskridt er sket på bekostning af natu- ren og kvindeligheden og trods deres modstand, og bestemmer ikke den »ab- solutte« grænse, hvorfra de nu vender tilbage og kræver deres ret. Dette tom- rum fører både til en overvurdering af patriakatets historiske betydning (som f.eks. når den patriakalske ånd får ansvaret for at have skabt forbindelsen mel- lem familien, demokratiet og staten) og til uklarheder om alternativet. Af og til drukner alternativet i ironi (som når han følger Karen Blixens tilslutning til Kejser Wilhelms forslag om så da at lade kvinderne tage sig af hjem, kirke og børn). Af og til gemmer det sig bag Bodil Koch (og kan da tolkes som en forsøn- nende androgynitet). Men oftest synes det eneste alternativ - og den konse- kvente tanke - at være »et feministisk kvindeperspektiv«.

I en række artikler i forbindelse med udgivelsen af »I Broderskabets Aand« har Finnemann imidlertid bestemt den fælles grænse, hvorfra naturen og kvindeligheden nu vender tilbage som det »organiske« selv. (Jvf. spec. »Infor- mation«, 14. og 16. aug. 1985 for natur-synet, og »Kritik«, nr. 72, 1985 for køns-synet). Her skaber det oversete organiske en identitet mellem »den om- givne natur« og »vores egen natur og ånd«, mellem naturen omkring os og naturen i os. Artiklerne udvider derfor ikke blot kritikken af det sidste århun- dredes socialdemokratiserede fremskridt til en kritik af den vestlige (kristne) civilisation overhovedet, men kulminerer i et krav om, at opgive dette kunstige skel mellem »ydre« og »indre« natur. »...vor forståelse af den omgivne na- tur er et spejlbillede af vor egen indre splittelse«. Her kulminerer det organi- ske opgør mod (den rationelle) fornuft i et krav om, at lade fornuften synke ned i naturen selv. Og kritikken af den instrumentelle fornuft udvides tilsva- rende til en kritik af kausalitets-tænkningen overhovedet. - Denne romantiske identitetstænkning ser imidlertid hen over, at der - ikke mindst i samfundet - findes megen uorganisk natur. Og at netop fornuften og sproget i alle deres former adskiller mennesker af begge køn fra den øvrige organiske natur.

